

II. MEŞRUTİYET DEVRİNDE İSTATİSTİK BİLGİLERİYLE EĞİTİM

ŞAMİL MUTLU

A- OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA İHSÂ'İYYAT¹ (İSTATİSTİK)

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan itibaren ihsâ'iyâta önem verildiği Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan *Rûznâme*, *Mufasssal*, *İcmâl* gibi defter çeşitlerine konu olan malzeme birikiminden anlaşılmaktadır². Ayrıca II. Mahmud devrinde başlanılan umûmi nüfus tahrirleri³ ve ilki 1847'de neşredilen Devlet Sâlnâmeleri de bir çeşit istatistik sayılabilir⁴. Osmanlı İmparatorluğu'nda modern anlamda istatistiklerin tertip ve neşrine ancak 19. asrın ikinci yarısında ihtiyaç hissedilmiştir. Nitekim, 29 Nisan 1865 (3 Zilhicce 1281) tarihinde bir "İstatistik Kalemî" teşkil olunmuştur. Çeşitli alanlarda istatistikler hazırlayarak bunları "risâleler ve cetveller" halinde tertip ve basma işini yüklenen "İstatistik Kalemî"ne, gerekli harcamalarını karşılamak üzere, onbeş-yirmibin kuruşluk tahsisat ayrılmış bulunuyordu. Bu "Kalem"e Kostaki Efendi 1200 kuruş maaşla tercüman, Hasan Efendi 750 kuruş maaşla kâtip tayin edilmiştir⁵. İlk defa teşkil edilen bu kalemin faaliyetleri konusunda maalesef henüz yeterli bilgiye sahip değiliz. Nitekim, bu kalemin muattal kaldığını 1876 (1293)'da bir Rus'un idâresinde bir müddet sonra açılan yeni bir istatistik idaresinin varlığından anlamaktayız⁶. İstatistik Dâiresi tekrar açıldıktan bir süre sonra başlayan 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında kapatılmıştır⁷. Savaş sonrası 30 Ocak 1879 (6 Safer 1296)'da Ticaret Nezareti'nde istatistik işlerine bakacak bir "Kalem-i Mahsûs" açılmış⁸ ve bir yıl sonra 17 Ocak 1880 (4 Safer 1297)'de istatistik idareleri teşkilatına dair bir "Nizâmname" yayınlanmıştır⁹.

Yedi maddeden oluşan bu "Nizâmname" hükümlerince;

¹ İhsâ'iyât, Arapça saymak, ta'dâd etmek manasına gelip, Osmanlı İmparatorluğu'nun son zamanlarda istatistik kelimesinin yerine kullanılmaya başlanmıştır.

² Daha geniş bilgi için bkz. *Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi*, İstanbul 1992, s. 186-189; Mithat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügati*, İstanbul 1986, s. 326-328.

³ Mahir Aydın, "Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri", *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri (28-30 Haziran 1989)*, İstanbul 1990, s. 81-106.

⁴ Mithat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügati*, İstanbul 1986, s. 297-298.

⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *İrade Dahiliyye*, nr. 37235.

⁶ Mehmed Cavid, "Umûmi İstatistik İdâresi" *Tanin*, nr. 64, 20 Eylül 1324, s. 4. Mehmed Cavid Bey, *İhsâ'iyât* adlı eserinde (İstanbul 1325, s. 66) aynı dairenin açılışını 1874 olarak vermektedir ki, bu yukarıda adı geçen makalede verdiği 1876 tarihine istinaden herhalde sehven yazılmıştır.

⁷ Mehmed Cavid, *İhsâ'iyât*, İstanbul 1325, s. 66; "Umûmi İstatistik İdâresi", *Tanin*, nr. 64, 20 Eylül 1324, s. 4.

⁸ Salih Zeki, "Resmî İstatistikler ve İstatistik İdareleri", *Tanin*, nr. 55, 11 Eylül 1324, s. 6; Mehmed Cavid, *İhsâ'iyât*, İstanbul 1325, s. 66.

⁹ Bu nizâmname için bkz. *Düstûr*, I. Tertib, c. IV, s. 670-672.

1- Her kaza, liva ve vilâyetde birer "*İstatistik Komisyonu*" teşkil olunacaktır.

Bu komisyon şu üyelere oluşacaktır:

Kazalarda;

- 1- Kaymakam
- 2- Mal müdürü
- 3- Bidâyet mahkemesinden tayin olunacak bir kâtip
- 4- Orman memuru
- 5- Rusûmât memuru
- 6- Tahrir-i emlak katibi
- 7- Tapu katipleri

Livalarda;

- 1- Mutasarrıf
- 2- Muhasebeci
- 3- Tahrîrât müdürü
- 3- Bidâyet mahkemesinden tayin olunacak kâtip
- 4- Orman memuru
- 5- Rusûmât memuru
- 6- Tahrîr kâtibi
- 7- Defter-i Hakânî memuru

Vilâyetlerde;

- 1- Defterdâr
- 2- Mektubcu
- 3- İstinaf mahkemesinden tayin olunacak kâtip
- 4- Rusûmât ve orman büyük memurları
- 5- Tahrîr mümeyyizi
- 6- Defter-i Hakânî memuru
- 7- Maarif memuru

Ayrıca İstanbul'da her nezaletde birer "*İstatistik Komisyonu*" ve "*İstatistik Kalemî*" teşkil olunacaktır.

2- Kaza komisyonu nahiyeden aldığı cetvelleri inceledikten sonra liva mutasarrıfına gönderecek, liva komisyonu kaza cetvellerini inceledikten sonra livanın merkezi olan kazanın cetveliyle birleştirerek vilayete gönderecektir. Vilayet komisyonu da, gönderilen bu cetvelleri tedkik ettikten sonra kendi cetvelleri ile birleştirerek Ticaret Nezareti'ne gönderecektir. Ticaret Nezareti gelen bu cetvelleri, ilgili nezaretlere gönderip tasdik ettirdikten sonra, Bâb-ı âlî'den izin alarak neşredebilecektir. Ayrıca her nezaret kendisinin hususi ve mufassal istatistik cetvellerini neşredebilecektir¹⁰.

3- Der-saadet ve Bilâd-ı Selâse'de "Devâir-i Belediye Hey'etleri", kazalarda teşkil edilen "İstatistik Komisyonları" görevini üstlenecektir. İkinci maddede cari olan uygulama İstanbul için de geçerli olacak, ayrıca Şehremaneti'nde her nezaretden birer âzâ olmak üzere bir komisyon teşkil edilecektir.

4- Dahiliye Nezareti, nüfus, posta-telgraf, hapishaneler, şehir-emaneti ve belediyelere ait istatistik cetvelleri numunelerini tertib etmekle vazifeli idi. Maliye Nezareti, emlak, arazi¹¹, it-hâlât-ihracât, bütçe ve Bank-ı Osmânî'ye ait; Ticaret ve Ziraat Nezareti, ziraat, sanayi, deniz ticareti, kara ticareti, madenler, orman ve menâfi sandıklarına; Adliye Nezareti, davalara; Hariciye Nezareti, sıhhiyyeye; Maarif Nezareti, Nafi'â Nezareti kendi cetvellerini tertip ve tanzim ile mükellefti.

5- Her sene Mayıs başında kazaların tahrir kâtibi, tahrir kâtibi bulunmayan yerlerde ise münâsip bir memur, köy ve nahiyelere giderek istatistik cetvellerini doldurup, nahije veya ihtiyar meclislerine tasdik ettirdikten sonra iki ay içerisinde kaza kaymakamına ulaştırmak mecburiyetindedir. Kaymakam bir ay içerisinde bu cetvelleri Ticaret ve Ziraat Nezaretine göndermek zorundadır.

6- Bu cetvelleri zamanında tertib edip göndermeyen büyük küçük bütün memurların şikayet halinde, birinci defa maaşlarının yarısı ceza olarak kesilecektir. Ondaki sonraki tekrarlar da ise bir aylık maaşları kesilecek ve hatta Mülkiye Kanunu'nun onüçüncü maddesi gereğince azl dahi edilebileceklerdir.

7- Nahije ve köylere gidecek memurlara, memur oldukları iki ay için onbeşer kuruş yevmiye verilecektir. Bu yevmiyeler ile istatistik cetvellerinin tanzimi sırasında yapılan masraflar, mahallindeki mal sandıklarından ödenecektir¹².

Nizâm-nâme hükümleri yerine getirilmiş¹³ ve 1891 (1309) senesinde, Fransa'da bulunan "İstatistik Merkez Komisyonu" adındaki heyeti takliden, Bâb-ı âlî'de bir "İstatistik Encümeni" teşkil edilmiştir. 29 Eylül 1891 (24 Safer 1309) tarihinde neşredilen "Encümen Nizâm-nâmesi" tetkik edildiğinde; bu encümenin, toplanan malumattan memleket ve devlet için faydalı neticeler çıkarmak vazifesi ile mükellef olduğu görülmektedir. Bütün bu kurulan komisyon ve neşredilen nizamnamelerden sonra, ancak 1896 (1314)'da Ticaret Nezâreti'nde umûmi istatistik tertibine başlanmış ve 1898 (1316) tarihinde 1895 (1313) yılına ait bilgileri ihtivâ eden 160 büyük sahifelik bir istatistik mecmuası neşredilebilmiştir.

¹⁰ Adliye Nezareti'nin 1299/1882'de neşrettiği cezâ istatistiki Sadâret'in izni ile tab' edilmiştir.

¹¹ Maliye Nezareti'nin tertib ettiği arazi istatistikleri muntazam olarak neşredilmiştir. Bu arazi istatistiklerinin yazma halinde olan basılmamış cetvelleri İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar kısmında bulunmaktadır.

¹² *Düstûr*, I. Tertib, c. IV, s. 670-672.

¹³ Mehmed Cavid Bey komisyonlar hakkında. Memleketimizde 97 tarihli nizâm-nâme ile vilâyet, liva ve kaza merkezlerinde birer komisyon teşkil olunmuş idiye de bunların hiçbiri mevcut değildir." Mehmed Cavid, *İhsâiyât*, İstanbul 1325, s. 101.

I - MAARİF NEZARETİ'NDE İHSÂİYYÂT

Maarif Nezareti'nde "İstatistik Kalemî" teşkili, Maarif Nazırı Münif Paşa'nın başkanlığında Cemiyet-i Rusûmiyye Reisi Portakal Mikail, Matbûat Müdürü Mehmed, Matbûat-ı Ecnebiyye Ser-halifesi Pançiri Efendilerden oluşan ve iki haftada bir kez toplanacak olan bir komisyonun teşkiliyle başlar¹⁴. 1891 (1308 Kanun-ı Evveli)'de teşkil edilen "İstatistik Kalemî"¹⁵ birinci defa 1894-1895 (1310-1311) mâlî ders yılına ait istatistik cetvellerini 1896 (1314)' da, 1895-1896 (1311-1312) ve 1896-1897 (1312-1313) mâlî ders yıllarına ait istatistik cetvellerini ikinci defa 1897 (1315)'de neşretmiştir¹⁶. Neşredilen bu mecmualardaki istatistik bilgilerinin ne derecelerde sıhhatli ve güvenilir olduğu ve hangi şartlarda hazırlandığını, 1897 (1315)'de ikinci defa yayınlanan mecmuanın tertibi sırasında Marif Nezareti Mektûbî Kalemî İstatistik Şubesi'nde¹⁷ hazır bulunan Mehmed Cavid Bey'den öğrenmekteyiz. Mehmed Cavid Bey bu konuda, vilâyetlerden gelen istatistik rakamlarının hemen hemen hepsinin yanlış olduğunu, gönderilen talimatlardan okul hocalarının hiçbirşey anlamadıklarını belirterek, dolayısıyla bu cetvellerin pekaz güvenilir olduğunu ifade etmektedir¹⁸.

Maarif Nezâreti'nde 1891 (1308)'de teşkil edilen "*İstatistik Kalemî*" II. Meşrutiyet devrine gelinceye kadar yaklaşık yirmi yıllık süre içerisinde, yukarıda bahsettiğimiz eserler dışında 1898-1903 (H. 1316-1321) tarihleri arasında altı kez olmak üzere "Maarif Sâl-nâmeleri" neşretmiştir¹⁹.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Maarif Nezareti'nde yeniden teşkil edilen istatistik idaresi 1911 (1327)'de 1907-1908 (1323-1324) ve kısmen 1909-1910 (1325-1326) mâlî senesi ders yıllarını içeren bir istatistik mecmuası neşretmiştir. Bu mecmuada daha çok Der-saadet'de bulunan okullar hakkında malumat verilirken, az da olsa diğer vilâyetler hakkında da umumi istatistikî bilgiler verilmiştir. Bir müddet sonra patlayan Balkan Savaşı sebebiyle, adı geçen idare kapatıldığından uzun süre başka bir mecmua neşredilememiştir²⁰.

Maarif-i Umûmiyye Nezareti teşkilâtı hakkında 30 Temmuz 1914 (7 Ramazan 1332) tarihinde bir "Nizâm-nâme" yayınlanarak bir "İhsâiyyât Kalemî" teşkil olunmuştur. Bu "Nizâm-nâme"nin onikinci maddesinde: "İhsâiyyât Kalemî umûr-ı maarif ve mekâtibe ait bilumûm ihsâiyyâtı cem'ü telifk ile neşr" ile mükellef kılınmıştır²¹. "İhsâiyyât Kalemî"nin teşkilinden sonra, ilk olarak, neşretmekte olduğumuz 1913-1914 (1328-1329) mâlî ders yılına ait "İhsâiyyat mecmuası" 1916 (1334)'da ve 1914-1915 (1329-1330) mâlî ders yılına ait "İhsâiyyat Mecmuası" 1918 (1336)'de İstanbul'da Matbaa-i Amire'de basılmıştır.

¹⁴ *Maarif Vekaleti 1339-1340 Ders Senesi İhsâiyyât Mecmuası*, İstanbul 1341, Mukaddime sayfası.

¹⁵ 1308 Kanun-ı Evveli'nde Maarif Nezâreti Mektûbî Kalemî maiyyetinde bir şube olarak faaliyete başlamıştır. İstatistik ile ilgili birçok makale neşreden Mehmed Cavid Bey bu kalemde kâtip olarak vazife yapmıştır. Bkz. *Sâl-nâme-i Maarif 1316*, Matbaa-i Amire 1316, s. 31; 487-488.

¹⁶ Mehmed Cavid, "Tensikat-ı İhsâiyyemiz", *Tanin*, nr. 85, 11 Teşrin-i Evvel 1324, s. 7.

¹⁷ İlk kurulduğu tarihte Maarif Nezâreti Mektûbî Kalemî'ne bağlı olan "İstatistik Şubesi", 1318'de "İstatistik Kalemî" şekline kalb edilmiştir. Bkz. *Sâl-nâme-i maarif 1318*, İstanbul 1318, s. 531.

¹⁸ Mehmed Cavid, *İhsâiyyât*, İstanbul 1325, s. 296.

¹⁹ Yaptığımız araştırma sırasında 1320/1902 tarihinde beşinci defa yayınlanan sâlnâmeye rastlanılmamıştır. Ayrıca Hasan Duman, *Osmanlı Yıllıkları Sâlnâmeler ve Nev-sâller*, (İstanbul 1982, s. 21 adlı eserinde aynı neticeye varmıştır.

²⁰ Savaşlar esnasında resmi dairelerde çalışan memurlar cephelere kaydırıldığından bu tür bürolar da lağv edilmiştir.

²¹ Bu nizâm-name için bkz. *Düstûr*, II. Tertib, c. VI, s. 1037-1039.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Sadârete bağlı, "Memâlik-i Osmâniyye'nin umûm muâmelât-ı ihsâiyyesiyle" uğraşacak yedi kişiden oluşan bir "İstatistik Müdüriyyet-i Umûmiyyesi" kurulmuştur²². H. 1334/1916 tarihinde "İstatistik Müdüriyyet-i Umûmiyyesi"nin vazifelerine ait bir "Nizâm-nâme" yayınlanmıştır²³. Bu müdüriyetin kuruluş gerekçesi, 1916 yılına gelinceye kadar nezaretlerin yayınlanmış oldukları istatistiklerin büyük bir kısmının memnuniyet derecesinde olmadığıdır. Bu nedenle istatistiklerin neşri esnâsında nezaretler arasında irtibat kurulmaya çalışılmış ve yanlışlıklar en aza indirilmeye çalışılmıştır²⁴. Muhtelif nezaretlerde bulunan istatistik teşkilatı ve neşriyatı hakkında çalışmalar yapılmıştır²⁵, fakat bu çalışmalar neticelenmeden "İstatistik Müdüriyyet-i Umûmiyyesi" lağvedilmiştir²⁶.

Araya giren İstiklal harbi, yukarıda adı geçen iki ihsâiyyât mecmuası dışında, Osmanlı maarifine ait başka bir mecmua neşrine imkan tanımamıştır. 1923 (Rumi 1339) tarihinde yeniden tesis edilen "İhsâiyyât Kalemî" aynı ismi taşıyan mecmuaları, yeni kurulan cumhuriyet hükümeti adına neşretmiştir.

II - MAARİF NEZARETİ İHSÂİYYÂT KALEMİ TARAFINDAN NEŞREDİLEN "İHSÂİYYÂT MECMUASI" HAKKINDA MALUMAT:

Maarif Nezareti "İhsâiyyât Kalemî" tarafından 1334/1916 tarihinde yayınlanan ilk "İhsâiyyât Mecmuası"²⁷ 45 büyük sahifede 47 levha ve 12 renkli grafik haritadan oluşmaktadır.

Uluslararası İstatistik Enstitüsü'nün 1891'de Viyana'da yapmış olduğu toplantıda aldığına aşağıda değindiğimiz kararların "İhsâiyyât Mecmuası"nın hazırlanması sırasında göz önünde tutulduğu, mecmuanın muhtevâsından anlaşılmaktadır²⁸.

Kongrede alınan kararlar gereğince;

1- Her devlet beş senede bir mekâtib-i ibtidâiyye istatistiki tertib ve neşretmelidir.

2- Bu istatistiklerde, mekâtib-i ibtidâiyye masraflarının devlet tarafından mı karşılandığı yoksa vilayetler ve nahiyelerden mi ödendiği belirtilmelidir. Eğer mümkünse hususi mekteplerin masrafları da gösterilmelidir.

3- Ana okulları (Vâlîde mektepleri), altı yaşından küçük çocukları kabul eden müesseseler, okuma-yazma bilmeyenlere mahsus bazı müesseseler, kız ve erkek mektepleri muhtelit mektepler, umumî ve hususî mektepler cetvellerde ayrı ayrı gösterilmelidir.

4- İbtidâî öğretimi ile meşgul olan öğretmenlerin diplomalı ve diplomasız olanlarının sayısı belirtilmelidir.

²² Bkz. "İstatistik Müdüriyyet-i Umûmiyyesi'nin Teşkili Hakkında Kanun", *Takvîm-i Vekayî*, Sayı 3187, s. 1.

²³ Bkz. "İstatistik Müdüriyyet-i Umûmiyyesi'nin Vezaifine ve Devâirdeki İstatistik Kalemleriyle Münâsebâtuna Dâir Nizâm-Nâme", *Takvîm-i Vekayî*, Sayı 3308.

²⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Bâb-ı Alî Evrak Odası*, nr. 340505. Ayrıca bu konuda daha mufassal bilgi için bkz. Dr. Ojen Voresburger (Mütercimi Emin Said), "Umûr-ı İdâriyye ile İstatistik Arasındaki Münâsebât", *Dârü'l-fünûn Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Sayı 10, Eylül-Teşrin-i Evvel 1333-1917, s. 815-822.

²⁵ Daha geniş bilgi için bkz. BOA, BEO, nr. 339053.

²⁶ Bkz. "İstatistik Müdüriyyet-i Umûmiyyesi'nin İlğası Hakkında Karar-Nâme", *Takvîm-i Vekayî*, nr. 3627.

²⁷ Yine aynı zamanda Maliye Nezareti tarafından da maliye ihsâiyyatları neşredilmiştir.

²⁸ Mehmed Cavid Bey'in *Tanin Gazetesi*'ndeki "Tensikât-ı İhsâiyyemiz" adlı makalesinde, maarif istatistiklerinin nasıl olması gerektiği mütalaaları da bu yöndedir.

5- Erkek ve kız talebenin sayısı ayrı ayrı belirtilmelidir²⁹.

Mecmua, Mekâtib-i ibtidâiyye, Dârü'l-muallimîn'ler, Mekâtib-i Sultâniyye, Mekâtib-i İdâdiyye, Mekâtib-i Husûsiyye, Mekâtib-i Âliye ve Müze-i Hümâyûn ile Maarif Nezâreti'ne bağlı kütübhânelere ait istatistikî bilgileri içeren yedi ayrı kısımdan oluşmaktadır.

Mecmuanın *birinci kısmında*, bütün imparatorlukta bulunan Mekâtib-i İbtidâiyye-i Umûmiyye (Resmî Okullar) sayısı 12848 olarak belirlenmiştir³⁰. Bu okullardan 4195'i Umûmi (Resmî), 6692'si husûsi (özel), 1962'si Gayr-i müslim okulu olarak tesbit edilirken, hepsinde mevcut öğrenci sayısı 582668'dir. Bu öğrencilerden 243069'u devlet, 187855'i özel, 152744'ü ise Gayr-i Müslim'dir. Okullarda görev yapan 19212 öğretmenden 16664'ü erkek, 2548'i ise bayandır. Bu öğretmenlerin 7260'ı devlet ibtidâi okullarında, 7389'u özel ibtidâi okullarda, 4563'ü ise gayr-i Müslim okullarında görev yapmaktadırlar. Burada ilk göze çarpan nokta, özel okullardaki öğrenci sayısının, devlet okullarına göre daha az olmasına rağmen öğretmen sayısındaki fazlalıktır. Devlet okullarında 34 öğrenciye bir öğretmen düşerken, özel okullarda bu rakam 25 civarındadır.

İkinci kısımda 17 Dârü'l-muallimînler'de³¹ öğrenim gören 1518 öğrenci hakkında ayrıntılı bilgi mevcuttur. Bu öğrencilerin 1464'ü Müslüman, 17'si Rum, 27'si Ermeni, 10'u Musevi'dir. Edirne ve Bitlis Dârü'l-muallimîni cetvellerde yer almakla beraber, hakkında malumat alınamadığı beyanıyla ihsâî bilgilerinin cetvellerde gösterilmesi mümkün olmamıştır. Keza, Erzurum, Van, Yemen ve Basra Dârü'l muallimînleri hakkında da malumat alınmadığından, bu vilayetlerle ilgili bilgilere de cetvellerde yer verilmemiş olduğu görülmektedir.

Mecmuanın üçüncü kısmı, 11 Sultânî okulunda öğrenim gören 2602 öğrencinin durumunu gösteren 7 levhadan ibarettir. Bu okullarda vazifeli öğretmen sayısı 275 olup, bu öğretmenlerin büyük bir çoğunluğu Galatasaray Sultânîsi bünyesinde dir.

Dördüncü kısımda, büyük bir kısmı II. Abdülhamid devrinde tesis olunan 69 idâdide bulunan 10671 öğrencinin sınıflara göre taksimi, umûmi imtihan sonuçları, babalarının sıfat ve sanatları hakkında istatistikî bilgiler verilmektedir. Bu idâdilerin senelik tahsisatları, kiralık olanların yıllık ne kadar kira verdikleri ve tesis tarihleri hakkında ayrıntılı bilgiler mevcuttur. Yukarıda bahsedilen 10671 öğrencinin 10642'si Müslüman, 130'u Rum, 196'sı Ermeni, 80'i Musevi ve 23'üde muhtelif millette mensuptur. Burada dikkati çeken diğer bir nokta da, öğrencilerin büyük bir kısmının babalarının memur olmasıdır. Bu okullarda vazifeli öğretmen sayısı ise 596'dır.

Mecmuanın beşinci kısmında, idâdi seviyesindeki 56 hususi okulda bulunan 12610 öğrenci hakkında ihsâî malumat verilmiştir. Bu okulların 10'u Müslüman, 21'i Ermeni, 10'u Rum, 7'si Amerikan, 4'ü Musevi, 1'i Geldani, 1'i Süryani, 1'i Alman ve 1'i Avusturya tabiiyetindedir. Bu okullarda öğrenim gören 12610 öğrencinin 3337'si Müslim, 2396'sı Rum, 4247'si Ermeni, 1611'i Musevi 1019'u ise muhtelif millettendir. Özel okullarda vazifeli öğretmen sayısı 886'dır. Burada dikkati çeken diğer bir nokta da, bu okullarda öğrenim gören öğrencile-

²⁹ Mehmed Cavid, *İhsâiyyât*, İstanbul 1325, s. 289-290; Mehmed Cavid, "Tensikât-ı İhsâiyyemiz" *Tanin*, nr. 90, 13 Teşrin-i Evvel 1324 (1908), s. 2-3.

³⁰ Bununla beraber, bu devirde Evkaf Nezâreti'ne ve diğer nezaretlere bağlı birçok mektep, bu istatistike dahil edilmemiştir. Ayrıca bu yekunlara sıbyan mektepleri ile lağv edilerek ibtidâiyyeye dönüştürülen rüşdiyeler dahildir.

³¹ Erzurum, Van, Yemen ve Basra Dârü'l-muallimîn'leri hakkında malumat alınmadığından cetvellerde gösterilmemiştir.

rin büyük bir kısmının babası tüccar ve sanatkâr sınıfındandır. Nitekim, bu öğrencilerin büyük bir kısmı ücretli olarak öğrenim görmektedir.

Mecmuanın *altıncı kısmı*, imparatorluktaki 22 Mekâtib-i Âliye'de öğrenim gören 6677 öğrenci hakkında malumat verilmiştir. Bu öğrencilerin 5069'u Müslüman, 534'ü Rum, 786'sı Ermeni 73'ü Musevi, 208'i Tebe'a-i Ecnebiye ve 73'ü de muhtelif millettendir. 4670 öğrenci ücretli, 2007'si ücretsiz olarak öğrenim görmektedir. Bu okulların büyük bir kısmı II. Meşrutiyet'ten önce eğitime başlamış olup, öğretmen sayısı 368'dir.

İhsâiyât Mecmuası'nın yedinci kısmında, Müze-i Hümâyûn ile maarif Nezâreti'ne bağlı kütüphanelerde bulunan kitapların çeşit ve miktarı hakkında malumat verilmiştir. Buna göre Müze-i Hümâyûn'da bulunan kitapların sayısı 13462, Yıldız Kütüphânesi'nde 31319, Kütüphâne-i Umûmi'de 23320 olarak tespit edilmiştir.

Mecmuanın ekler kısmında bulunan 12 renkli grafik harita ile, mecmuada verilen ihsâî bilgiler grafik ve haritalar yardımı ile ifade edilmiştir. Mecmuanın sonuna bir de hata sevap cetveli ilave edilmiştir.

B - 1328-29 İLE 1329-30 TARİHLİ İHSAİYYAT MECMUALARININ KIYASLANMASI

I- İBTİDAİLER

1328-1329 senesinde bütün imparatorluktaki umumî ibtidai okul sayısı 3433'ü erkek, 395'i kız ve 366'sı karışık olmak üzere toplam 4194'dür. Bir yıl sonra bu sayı 3554 erkek 489 kız ve 479 karışık olmak üzere 4522'ye çıkmıştır. Devlet okullarına Evkaf Nezâreti tarafından tesis edilen 36 okul da dahildir.

Mekâtib-i Umumiye

	Erkek	Kız	Karışık	Toplam
1328-1329	3433	395	366	4194
1329-1330	3554	489	479	4522

1328-1329 senesinde bütün imparatorlukta bulunan hususi ibtidai okul sayısı 6692'si Müslim³², 1962'si Gayr-i Müslim olmak üzere 8654'dür. Bir yıl sonra 1329-30 ders yılında Müslim okul sayısı 4687'ye düşerken, 215'i ecnebi olmak üzere Müslim, Gayr-i Müslim okul sayısı 7498'e çıkmıştır.

Mekâtib-i Hususiye

Müslim Gayr-i Müslim Ecnebi Toplam

	Müslim	Gayr-i Müslim	Ecnebi	Toplam
1328-1329	6692	1962	-	8654
1329-1330	4687	2596	215	7498

³² 1328-1329 senesinde 6692 olan Müslim hususi ibtidai okul sayısının 6224'ü muntazam olmayan sıbyan okullarıdır. 1329-1330 senesinde bu okulların sayısının azalmasının nedeni ise bu okullar hakkındaki bilgi cetvellerinin gönderilmemesinden kaynaklanmaktadır. Gayr-i Müslim okullarının 1329-1330 senesindeki artışı ise bu okullar hakkında daha önce alınamayan malumatın alınmasından kaynaklanmaktadır.

Bu okulların 2186'sı bir, 965'i iki, 792'si üç, 219'u dört, 62'si beş, 272'si altı dershanelidir. Yine bu okullardan 2863'ü bir 696'sı iki, 448'i üç, 177'si dört, 105'i beş, 92'si altı ve 93'ü de altıdan fazla muallime sahiptir. 49 okulun kaç öğretmene sahip olduğu hakkında malumat alınamamıştır. Umûmi ibtidai okulların 1270'i II. Meşrutiyet'ten önce, 2668'i II. Meşrutiyet'ten sonra açılmıştır. 584 okulun ise hangi tarihte açıldığı tespit edilememiştir.

1328-1329 senesinde bütün imparatorlukta bulunan umumi ibtidai okullarında bulunan öğrenci sayısı 243.069, özel okullarda 187.855, Gayr-i Müslim okullarında 152.744 olmak üzere toplam 582.668'dir. Bu sayıya Tâliyye okullarında bulunan 13.792 öğrenci de ilave edilirse bu sayı 596.640'a ulaşmaktadır.

1329-1330 senesinde bütün imparatorlukta bulunan ibtidai öğrenci mikdârı 568.777'dir. Bunun 258.449'u umûmi ibtidai okullarda, 286.381'i özel okullarda öğrenim görürken, 23.947'si ise Tâliyye³³ okullarının ibtidai kısımlarında eğitime devam etmektedir.

1328-1329 senesinde toplam öğretmen sayısı 19.212'dir. Bu öğretmenlerden 7260'ı umumi, 7389'u özel, 4563'ü Gayr-i Müslim okullarında vazifelidir. İbtidai okullarda vezifeli toplam öğretmen sayısı 1329-1330 senesinde 15.110'dur. Bunun 8270'i umumi ibtidai okullarında 6840'ı ise özel okullarda vazife yapmaktadır.

1329-1330 ders yılında bütün imparatorlukta mecburi tahsil yaşında bulunup da okula devam etmeyen öğrenci sayısı ise 591.751'i erkek, 672.559'u kız olmak üzere 1.264.350'dir. 1.465.542 çocuktan yaklaşık 200.000 erkek, 50.000 kız çocuk okula devam etmektedir³⁴.

Bu istatistik bilgileri kullanırken dikkat edilecek diğer bir husus da rakamlarda yanlışlık olabileceği noktasındadır. Biz cetveller üzerinde yaptığımız inceleme sırasında bazı vilayetlerde okul sayısı ile öğrenciler arasında bir orantısızlık olduğunu tespit etmiş durumdayız. Mesela Sivas Vilayeti dahilinde bulunan özel okul sayısı 1328-1329 senesinde 562 ve bu okullarda öğrenim gören öğrenci sayısı 29.488 dolayındadır. Bu rakamlar ikinci defa yayınlanan 1329-1330 senesi ihşaiyyat mecmuasında öğrenci sayısının 9959'a düşmesine karşılık okul sayısının 1427'ye ulaştığı görülür ki bundan da rakamlarda bazı hataların yapılmış olduğuna hükmedebiliriz. Ayrıca bu okullarda vazifeli öğretmen sayısının 517 civarında olması, her bir okula tek bir öğretmen bile düşmemesi manasına gelir ki bu da dikkate değer bir noktadır.

Yine aynı şekilde Kayseri vilayeti dahilinde bulunan özel ibtidai okullarının sayısı 1328-1329 senesi istatistikinde yaklaşık 494, 1329-1330 istatistikinde ise 994 olarak tespit edilmiştir ki bu, verilen rakamlardan özellikle 1330 senesi rakamlarının abartılı ve hatta yanlış olduğu sonucuna vardık. Bu sonuca varmamızın nedeni ise Kayseri vilayeti dahilinde bulunan okulları gösterir ayrıntılı çizelgede 358 özel müslim ibtidai okulu görünmesine karşılık bu okullardaki öğrenci sayısının 358, öğretmen sayısının ise 8 olmasıdır. Ayrıca yanlışlık yapıldığını gösterir diğer bir delil ise 993 okulda öğrenim gören öğrenci sayısının 5396 olması her okulda yaklaşık 5 öğrencinin bulunması manasına gelir ki, bu da imkansızdır.

³³ Tâliyyeler bünyesinde iptidai, idadi, sultani ve darulmuallimin öğrencisi bulundurabilen okullardır.

³⁴ Burada söz konusu olan öğrenciler umumi (resmi) okullara devam edenlerdir.

II - DÂRÜ'L-MU'ALLİMİNLER

16 Dârü'l-mu'allimîn'de³⁵ bulunan öğrenci sayısı 1550'dir³⁶. Bu öğrencilerden 1516'sı Müslim, 2'si Rum, 24'ü Ermeni, 2'si Musevi, 6'sı Geldani'dir. 1328-1329 senesinde diploma alan öğrenci sayısı 454 iken bir yıl sonra 34'e düşmüştür. Bu düşüşe sebep ise üç yıllık olan Dârü'l-mu'allimînlerin büyük bir kısmının dört yıllık yapılmasından kaynaklanmaktadır³⁷. 1328-29 senesinde kapalı olan Edirne Dârü'l-mu'allimîni bir yıl sonra tekrar eğitime başlamıştır.

1328-1329 ders yılında 140 olan öğretmen sayısı bir yıl sonra 195'e çıkmıştır. Bu Dârü'l-mu'allimînler'den 6'sı II. Meşrutiyet'ten önce açılmıştır.

1328-29 senesinde bu okullar için ayrılan yıllık tahsisat 3.293.350 kuruş iken, bir yıl sonra bu miktar 832.565 kuruş artarak 4.125.910 kuruş olarak gerçekleşmiştir.

III - SULTÂNİLER

1328-29 senesinde bütün imparatorlukta bulunan Sultânî sayısı 11³⁸ iken bir yıl sonra Mercan, Vefa, Kabataş, Üsküdar, Gelenbevi, Davudpaşa, Ankara, Yozgad, Aydın, Bağdad, Diyarbakir, Sivas, Şam, Konya, İzmit, Balıkesir, Kuds-ı Şerif, Kala-i Sultâniyye, Erzurum, Bitlis, Basra, San'a, Van İdadileri'nin Sultânî'ye çevrilmesi ve ayrıca Şam ve Beyrut'da birer ikinci Sultânî okulunun açılmasıyla sayı 36'ya çıkmıştır.

1328-29 senesinde 11 Sultânî'de bulunan öğrenci sayısı 2602 iken bir yıl sonra 25 yeni Sultânî'nin ilavesiyle bu rakam 9573'e çıkmıştır³⁹.

1329-30 senesinde Sultânîlerde bulunan 9573 öğrencinin 3337'sinin babası memur, 1125'inin tüccar, 1063'ünün çiftçi, 531'inin ulema, 59'unun ruhâni, 917'sinin sanatkar, 234'ü fen ve geri kalan 2280'inin ise diğer meslekler grubundadır. Bu okullarda bulunan 721 öğretmenin büyük bir kısmı Dârü'l-muallimîn ve Darü'l-fünûn kökenlidir. Dikkate değer bir diğer nokta da öğretmenlerin yaklaşık 544'ünün 20-40 yaş arası genç guruptan olmasıdır.

IV - İDADİLER

1328-1329 senesinde 23 İdadinin Sultânîye dönüştürülmesinden dolayı 53'e inen idadi sayısı, aynı yıl açılan Der-saadet Kız Sanayi Mektebi, Ordu, Giresun, İnebolu, Ayntab ve Edremid İdadileri ile birlikte 59'a ulaşmıştır. Bir yıl sonraki istatistikde idadi sayısının 53 olarak gösterilmesine sebep ise, haklarında ayrıntılı malumat alınamayan Erzincan, Bayezid, Muş, Siird, Ta'az ve Gümüşhane İdadilerinin cetvellerde yer almamasından kaynaklanmaktadır.

³⁵ Haklarında malumat alınamayan Erzurum, Bitlis, Basra, Van ve Yemen Dârü'l-muallimînleri'nin de ilavesiyle bu sayı 21'e yükselmektedir. Ayrıca İstanbul Dârü'l-muallimîni yüksek okullar kısmında gösterilmiştir.

³⁶ Yukarıda bahsettiğimiz malumat alınamayan Dârü'l-muallimînler'deki öğrenci sayısı 328'dir.

³⁷ 1329-30 senesinde dört yıllık olan Sivas, Trabzon ve Mamûratü'l-aziz Dârü'l-muallimînleri mezun vermiştir.

³⁸ 1329-1330 senesi "İhsâiyyât Mecmuası"nda, bir yıl önceki Sultânî sayısı 13 olarak belirtilmiş olmasına rağmen, yaptığımız inceleme sırasında diğer iki Sultânî okulunun ismini tespit edemedik. 13 olarak gösterilmesi halinde basım hatasıdır.

³⁹ Sultânîler oniki sınıfta iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısım, beş sınıfla Sultânîler'in ibtidâi, ikinci kısım ise yedi sınıfla "Tâliyye" bölümünü oluşturur. Tâliyye bölümü, dört yılı birinci devre ve diğer üç yılı da ikinci devre olmak üzere kendi arasında iki kısma ayrılır. Tâliyyelerin ikinci devresi fen ve edebiyat olmak üzere kendi arasında da ayrılmaktadır.

İkinci yıla ait İhsaiyyat Mecmuası'nda, bu 53 idadi okulunda bulunan öğrenci sayısı 6970 olarak tespit edilmiş olmasına rağmen bu rakamın 7520 olması gerekmektedir. Biz bu rakama, malumatı çizelgelerde gösterilmeyen 6 idadinin, mecmuanın idadilere ait izahat kısmında verilen mütemmim malumattan tamamlamış durumdayız. Yukarıda bahsettiğimiz 6 idadinin öğrenci sayısı 550'dir.

1328-1329 senesinde 53 idadide öğrenim gören öğrenci sayısı 6194 olarak tespit edilmiştir. Bir yıl sonra, yukarıda isimlerini verdiğimiz 6 yeni okulda bulunan 766 öğrenci, daha önce haklarında malumat alınamayan Tekfurdağı, Kırkkilise, Trablusşam ve Çatalca idadilerinin 237 öğrencisi ve çizelgelerde gösterilmeyen 6 idadiye ait 550 öğrenci, umumi öğrenci sayısından düşerek yaptığımız karşılaştırma da, bir yıl öncesine göre aynı okullardaki öğrenci sayısında 227 kişilik bir azalmanın olduğu görülmüştür. Öğrenci sayısının ikinci yıla ait mecmuada 539 kişi artmış görünmesi, yeni açılan 6 okul ve malumatları alınamayan okullardan gelen bilgilerden kaynaklanmaktadır.

1329-30 senesinde 53 idadi okulunda bulunan 6970 öğrencinin 445'inin babası ulema, 46'sinin ruhani, 1482'sinin memur, 105'inin fen erbabı, 1092'sinin tüccar, 827'sinin sanatkar, 873'ünün çiftçi ve 1569'unun da diğer meslek gruplarında olduğu görülmektedir. Buna göre öğrencilerin büyük bir kısmı memur ve tüccar çocuklarıdır.

1328-29 senesinde 53 idadide bulunan öğretmen sayısı 454 iken, bir yıl sonra aynı okullarda bulunan öğretmen sayısı 567 olarak gösterilmiştir. Daha önce malumat alınamayan Trablusşam ve Çatalca idadilerinde bulunan 19 öğretmen de bu sayıya ilave edildiğinde öğretmen sayısı 586'ya çıkmaktadır. Burada dikkat edilecek husus, yeni açılan 6 idadide bulunan 100 öğretmen ve daha önce ihsâ bilgileri alınamayan Trablusşam ve Çatalca idadilerindeki 19 öğretmenin bu sayıya dahil edilmeden kıyaslama yapılmasıdır. 1329-30 senesi ihsâiyyat mecmuasında yapılan kıyaslamada hatalı olarak yeni açılan 6 idadinin 100 öğretmeni de kıyaslamaya dahil edilmiştir. Aynı okullardaki öğretmen artışı 122 olarak gösterilmesine rağmen, bu sayı gerçekde 22'dir. Burada dikkati çeken bir nokta da, 1328-29 senesinde İstanbul İnas İdadisi'nin 19 olan öğretmen sayısının bir yıl sonra 34 çıkması ve her bir okula yaklaşık 10 öğretmen düşerken İstanbul Kız Sanayi Mektebi'nde bu sayının 53 olmasıdır.

1329-30 senesi çizelgelerinde görülen 53 idadinin 6'sı bir önceki yıl mevcut olmadığı için bu okullara ayrılan tahsisatla ilgili kıyaslama 47 idadi baz alınarak yapılmalıdır. Buna rağmen 1329-30 İhsaiyyat Mecmuasında iki yılın karşılaştırması yapılırken hatalı olarak bu 6 yeni idadiye ayrılan 1.072.199 kuruş da bu kıyaslamaya dahil edilmiştir. Bu 53 idadiye ait tahsisat 5.738.591 kuruş olup bu rakamdan yukarıdaki meblağı düştüğümüzde 47 okul için ayrılan tahsisatın 4.666.392 kuruş olduğu görülecektir. Bir yıl önce bu rakam 4.141.182 olduğuna göre, gerçek artışın 47 okul için yıllık 525.210 kuruş olduğu ortaya çıkmaktadır. Oysa mecmuada iki yılın karşılaştırmasından ortaya çıkan rakam 1.597.409 kuruştur. 1329-30 senesinde 53 idadiye ayrılan tahsisat daha önce malumat alınamayan Çatalca ve Trablusşam idadilerine ayrılan 180.020 kuruşun ilavesiyle 5.918.611 kuruşa çıkmaktadır. Bu 47 idadi için 525.210 kuruş olarak görülen artışın, 435.759 kuruşu İstanbul İnas İdadisi'ne, 57.906 kuruşu da Samsun İdadisi'ne tahsis edilmiştir. Dolayısıyla geriye kalan 45 okul için çok cüzi bir artışın olduğu görülmektedir.

1328-29 senesinde Tâliyye derecesindeki 56 hususi okulda bulunan öğrenci sayısı 12.610 iken bir yıl sonraki İhsaiyyat Mecmuası'nda okul sayısı 80'e öğrenci sayısı ise 21.307'ye çıkmıştır. Bir yıl sonra, daha önce yayınlanan mecmuada yer alan 56 hususi okuldan Aydın'da bulunan Menbâ-ı Füyûzât İdadisi ile Sivas'da bulunan Merzifon Sahakyan İdadisi cetvellerde

gösterilmemiştir. Bir yıl sonra yukarıda adı geçen iki okul dışında aynı okullar baz alınarak yapılan kıyaslamada bir yıl içinde öğrenci sayısının 151 kişi artarak 11.982'ye ulaştığı görülmüştür. 1328-29 senesinde cetvellerde gösterilmeyen fakat bilgileri bir yıl sonraki cetvellerde tamamlanmış olan 18 hususi okulda⁴⁰ bulunan 5136 öğrenci ile birlikte 1328-29'da Tâliyye derecesindeki hususi okullarda bulunan öğrenci sayısı 17.118 olarak belirlenmiştir. Yukarıda dipnotunda isimleri verilen 18 okula, 1328-29 cetvellerinde yer almayan 8 okul⁴¹ daha ilave edildiğinden Tâliyye derecesindeki hususi okul sayısı 80'e, öğrenci sayısı da 21.307'ye çıkmıştır⁴².

Bu hususi okulların milletlere göre dağılımı şöyledir:

İslam	12
Rum	20
Ermeni	25
Musevi	5
Amerika	11
Avusturya	1
Alman	1
Fransız	1
Süryani	1
Geldani	1

Bu okullardaki öğrencilerin 582'sinin babası ulema, 358'inin ruhani, 1755'inin memur, 4224'ünün tüccar, 3856'sının sanatkar 1213'ünün çiftçi, 5662'sininki ise sair meslek grubundandır. Bu rakamlara göre öğrencilerin büyük bir kısmının babası tüccar ve sanatkardır.

Bu okullarda vazifeli öğretmen sayısı 1341'dir. Tâliyye derecesinde 25 özel okulu bulduran İstanbul'da 534 öğretmen vazife yapmaktadır ki bu da bütün öğretmenlerin % 40'ı demektir. Bu hususi okulların 17'si II. Meşrutiyet'ten sonra diğerleri ise daha sonra açılmıştır. 80 okul için yıllık sarfiyat 20.610.338 kuruştur.

Yayınlanan ikinci "İhsâiyât Mecmuası"na göre 1329-1330 senesinde Maarif Nezareti'ne bağlı 16 Dârü'l-mu'allimîn, 31 Sultânî, 53 İdâdî okulu mevcuttur. Diğer nezaretlere bağlı okul sayısı 12⁴³, hususi okul sayısı ise 82'dir⁴⁴.

⁴⁰ Bu özel okulların isimleri şöyledir: Menbâ'ü'l-irfân, Fenar'da Rum Mekteb-i Kebîr'i, Heybeliada Rum Ticaret Mektebi, Beyoğlu'nda Elsin ve Ticaret, Beyoğlu'nda Fransız Rum Lisesi, Beyoğlu'nda Zoğrafyon İdâdisi, Beyoğlu'nda Zapyon İnâs İdâdisi, Tatavlede Rum İdâdisi, Tatavlede Rum İnâs İdâdisi, Karabetyan İdâdisi, Noretbro İdâdisi, Tebrosaser Dârü'l-muallimâtı, Ketrongan İdâdisi, Maraş Merkez Ermeni İdâdisi, Ayntab Amerikan İdâdisi, Sivas Amerikan.

⁴¹ Bunların isimleri: Üsküdar İttihad Sultânisi, Noretbro İdâdisi, Şark Mektebi, Arni Tebro, Trablüşam Ferer Mektebi, Trablüşam Amerikan Mektebi, Bursa Rum İdâdisi, Beyn-i Medaris-i Torim İbri İdâdisi.

⁴² Bunların isimleri: Üsküdar İttihad Sultânisi, Noretbro idâdisi, Şark Mektebi, Bursa Rum İdâdisi, Beyn-i Medaris-i Torim İbri İdâdisi.

⁴³ Bu yekûna, Dârü'ş-şafaka ve Ticaret Bahriyye Kapudan ve Çarhçı Mektebi'nin 448 talebesi dahil değildir.

⁴⁴ Bu okullar Tâliyye derecesindedir.

V- MEKÂTİB-İ ÂLİYE

1328-1329 senesinde 22 olan yüksek okul sayısı 1329-1330'da 16'ya inmiştir. Buna paralel olarak da bu 16 okulda bulunan öğrenci sayısı 6225'den 4950'ye düşmüştür. öğretmen sayısı ise bir yıl önce 368 iken bir yıl sonra 373'e çıkmıştır.

Özel iki yüksek okul'dan birisi Robert Kolej Mühendis Mektebi, diğeri ise Ticaret Bahriyye Kapudan Çarhcu Mektebi'dir. Diğer nezaretlere bağlı yüksek okul sayısı 6 ve bu okullarda ki öğrenci sayısı ise 572'dir. Bütün imparatorlukta bulunan yüksek okullarda bulunan öğrenci sayısı 5616'dır. Bu okullarda vazifeli öğretmen sayısı, 373'ü Maarif Nezareti, 127'si diğeri nezaretlere, 31'i özel okullara bağlı olmak üzere toplam 531'dir.

VI - DIĞER NEZARETLERE BAĞLI OKULLAR

1329-30 senesi İhsâiyât Mecmuası'nda bir yıl önceki mecmuadan farklı olarak Maarif Nezareti'ne bağlı olmayan okullar hakkında da malumat verilmiştir.

A- Harbiye Nezareti

Harbiye Nezareti'ne bağlı 6 askerî idâdi mevcuttur⁴⁵. Bu okullarda bulunan öğrenci sayısı 1328-29 senesinde 3417 iken bir yıl sonra 3452'ye çıkmıştır ki, aradaki fark 35 öğrencidir. Bu okullarda vazifeli öğretmen sayısı 1328-29'da 62 iken bir yıl sonra 131'e çıkmıştır.

B- Bahriyye Nezareti

1329-30 senesinde Bahriye Nezareti'ne bağlı Mekteb-i Bahriyye-i Şâhâne'de öğrenim gören öğrenci sayısı 55 olup, bu okulda vazifeli öğretmen sayısı 20'dir.

C- Evkaf-ı Hümâyûn Nezareti

İstanbul'da Evkaf-ı Hümâyûn Nezareti'ne bağlı ibtidâi okul sayısı 36, bu okullarda bulunan öğrenci miktarı ise 1550 erkek, 1909 kız olmak üzere 3459'dur. Bu okullarda vazifeli öğretmen sayısı 50 erkek, 49 bayan olmak üzere 99'dur. Evkafa bağlı Medresetü'l-va'izîn'de vazifeli öğretmen sayısı 30'dur.

D- Ticaret ve Ziraat Nezareti

1329-30 senesi İhsâiyât Mecmuası'na göre Ticâret Nezareti'ne bağlı okul sayısı 13'dür. Bunlar: Halkalı Ziraat Mektebi, Orman Mektebi, Adana Ziraat Ameliyat Mektebi, Ankara Ameliyat Mektebi, Bursa Ameliyat Mektebi, Halep Çiftliği Mektebi, Hama'da Selimiyye Ziraat Mektebi, Sivas Ziraat Mektebi, Kastamonu Ziraat Mektebi, Amasya Dârü'l-hayrı, Antakya Dârü'l-hayrı, Beyrut Dârü'l-hayrı, Mamuratülaziz Dârü'l-hayrı, Haleb Sütçülük Mektebi ve Kızıl Toprak Bağcılık Mektebi'dir.

E- Nafi'a Nezareti

Nafi'a Nezareti'ne bağlı 3 okul mevcuttur. Bunlar: Mühendis Mektebi; Turuk ve Me'âbîr Mektebi ve Konduktör Mektebi'dir. 1329-30 senesinde bu okullarda bulunan öğrenci sayısı 266, öğretmen sayısı ise 13'tür.

⁴⁵ Bu idâdiler: Dersaadet Kuleli idadisi, Edirne, Erzincan, Bursa, Bağdat ve Şam idâdileridir.

Meşihata bağlı okullar çizelgelerde gösterilmemiştir.

1328-29 senesi mecmuasında haklarında cetveller tanzim edilmiş olan müze ve kütüphaneler istatistikine ilave olarak, Avrupa'da tahsilde bulunan öğrenciler, Matbaa-i Amire, Çini Fabrika-i Hümâyûn'u ve vilayetlerin hususi bütçelerinden maarif için ayrılan meblağ gibi konular hakkında ihsâî bilgiler verilmiştir.

MAARİF-İ UMÛMİYYE NEZARETİ İHSÂİYYÂT KALEMİ

Nezarete Merbût Mekâtib-i Umûmiyye ile Mekâtib-i Husûsiyyenin ve Müze-i Hümâyûn ile Müze ve Yıldız Kütüphanelerinin ve Kütübhâne-i Umûmi'nin 1328-1329 Senesine Mahsûs İhsâ'ıyyât Mecmûasıdır.

1334

FİHRİST

Mukaddime

Birinci Kısım

Mekâtib-i İbtidâ'ıyye

Sahife:

1:4 Mekâtib-i İbtidâ'ıyye-i Umûmiyye: mekâtib, şâgirdân, mu'allimîn, mesârif-i seneviyye (levha-1). Mekâtib-i İbtidâ'ıyye-i Husûsiyye: mekâtib, şâgirdân, mu'allimîn (levha-2)

5:8 Mekâtib-i Gayr-i Müslîme: mekâtib, şâgirdân, mu'allimîn (levha-3). İcmâl (levha-4)

İkinci Kısım

Dârü'l-mu'allimîn'ler

12 328-329 sene-i dersiyesinde Dârü'l-mu'allimîn'lerde mevcûd talebe: sene-i derisiyye zarfında kayd edilen şâgirdân, sene-i derisiyye zarfında mektebi terk edenler, esbâb-ı terk, kable'l-ımtihân mevcûd talebe, talebenin sunûfe-i taksîmi (levha-5)

12 İmtihân-ı umûmî netâyici: şehâdatnâme alanlar, terfî-i sınıf edenler, sınıflarında ibka edilenler (levha-6)

13 328-329 sene-i dersiyesinde kable'l-ımtihân mevcûd talebe pederlerinin sıfat ve sanatları (levha-7)

13 328-329 sene-i derisiyyesi Dârü'l-mu'allimîn'ler tahsîsâtı, mekteb binâlarının kıymeti, mecûr olanların icâre-i seneviyyesi, mekâtibin târih-i te'sîs ve küşâdı (levha-8)

13 328-329 sene-i derisiyyesinde mevcûd Dârü'l-mu'allimîn'ler me'mûrîn, mu'allimîn ve mustahdemîni, mu'allimînin sinleri, hey'et-i idâre ve tedrisiyyenin ma'âşâtı (levha-9)

14 328-329 sene-i derisiyyesinde Dârü'l-mu'allimîn'lerde mevcûd mu'allimînin menşe'leri (levha-10)

Üçüncü Kısım

Mekâtib-i Tâliyye

Mekâtib-i Sultâniyye

16 328-329 sene-i dersiyesinde mekâtib-i Sultâniyye'de mevcut talebe: sene-i dersiyeye zarfında kayd edilen şâgirdân, sene-i dersiyeye zarfında mektebi terk eden şâgirdân, esbâb-ı terk (levha-11)

16 Kable'l-îmtihân Mekâtib-i Sultâniyye'de mevcûd şâgirdân ve şâgirdânın sunûfe-i taksîmi (levha-12)

16 İmtihân-ı umûmî netâyici: Şehâdetnâme alanlar, terfi'-i sınıf edenler, sınıflarında ibkâ edilenler (levha-13)

17 328-329 sene-i dersiyesinde Mekâtib-i Sultâniyye'de mevcûd şâgirdân pederlerinin sıf'at ve san'atı (levha-14)

17 328-329 sene-i dersiyesinin Mekâtib-i Sultâniyye tahsîsâtı, mekteb binâlarının kıymeti, mekâtibin târih-i te'sîs ve küşâdı (levha-15)

17 Mikdâr-ı me'mûrîn, mu'allimîn ü müstahdemîn, mu'allimînin sinleri, hey'et-i idâre ve tadrîsiyyenin ma'âşâtı (levha-16)

17 328-329 sene-i dersiyesi zarfında mekâtib-i Sultâniyye-i mu'allimînin tadrîs etdikleri durûs i'tibârıyla mikdârı (levha-17)

18 328-329 sene-i dersiyesinde Mekâtib-i Sultâniyye'de mevcûd mu'allimînin menşe'leri (levha-18)

Dördüncü Kısım

Mekâtib-i İdâdiyye

20 328-329 sene-i dersiyesinde mevcûd Mekâtib-i İdâdiyye'ye kayd edilen şâgirdân, sene-i dersiyeye zarfında mektebi terk eden şâgirdân, esbâb-ı terk (levha-19)

21 Kable'l-îmtihân Mekâtib-i İdâdiyye'de mevcûd şâgirdân, şâgirdânın sunûfe-i taksîmi (levha-20)

22 İmtihân-ı 'umûmî netâyici: şehâdetnâme alanlar, terfi'-i sınıf edenler, sınıflarında ibka edilenler (levha-21)

23 Kable'l-îmtihân Mekâtib-i İdâdiyye'de mevcûd şâgirdân pederlerinin sıf'at ve san'atı (levha-22)

24 328-329 sene-i dersiyesinde Mekâtib-i İdâdiyye'de tahsîsâtı, mekteb binâlarının kıymeti, me'cûr olanların, icâre-i seneviyyesi, mekâtibin târih-i te'sîs ve küşâdı (levha-23)

25 328-329 sene-i dersiyesinde Mekâtib-i İdâdiyye me'mûrîn, mu'allimîn ü müstahdemîni, mu'allimînin sinleri, hey'et-i idâre ve te'sîsiyyenin ma'âşâtı (levha-24)

26 328-329 sene-i dersiyesi zarfında Mekâtib-i İdâdiyye-i mu'allimînin tadrîs etdikleri durûs i'tibârıyla mikdârı (levha-25)

27 328-329 sene-i dersiyesinde Mekâtib-i İdâdiyye'de mevcûd mu'allimînin menşe'leri (levha-26)

Beşinci Kısım

Mekâtib-i Tâliyye-i Husûsiyye

Sahife

- 31 328-329 sene-i dersiyyesi zarfında mektebe kayd edilen şâgirdân, sene-i dersiyye zarfında mektebi terkeden şâgirdân, esbâb-ı terk (levha-27)
- 32 Kable'l-ımtihân mekâtibde mevcûd şâgirdân, şâgirdânın sunûfe-i taksîmi (levha-28)
- 33 İmtihâm-ı umûmî netâyici: şehâdetnâme alanlar, terfi'-i sınıf edenler, sınıflarda ibkâ edilenler (levha-29)
- 34 328-329 sene-i dersiyyesinde kable'l-ımtihân Mekâtib-i Husûsiyye'de mevcûd şâgirdân, şâgirdân pederinin sıf'at ve san'atı (levha-30)
- 35 328-329 sene-i dersiyyesinde Mekâtib-i Husûsiyye'nin sarfiyyâtı, mekteb binâlarının kıymeti, cihet-i â'idiyeti, mekâtibin târih-i te'sîs ve küşâdı (levha-31)
- 36 Mikdâr-ı me'mûrîn ve müstahdemîn, mu'allimînin; hey'et-i idâre ve tadrîsiyyenin ma'âşâtı (levha-32)
- 37 328-329 sene-i dersiyyesi zarfında Mekâtib-i Husûsiyye mu'allimînin tadrîs etdikleri durûs i'tibârıyla mikdârı (levha-33)
- 38 328-329 sene-i dersiyyesinde Mekâtib-i Husûsiyye'de mevcûd mu'allimînin men-se'leri (levha-34)
- 39 Bi'l-umûm Mekâtib-i Tâliyye'nin icmâli (levha-35)

Altıncı Kısım

Mekâtib-i Âliye

Sahife

- 41 328-329 sene-i dersiyyesinde mevcûd Mekâtib-i Âliye şâgirdânı şâgirdânın sunûfe-i taksîmi, terk-i tahsîl edenler ve esbâbı (levha-36)
- 41 Mekâtib-i Âliye'nin 328-329 sene-i dersiyyesi imtihân-ı umûmîsi, netâyici (levha-37)
- 42 328-329 sene-i dersiyyesinde Mekâtib-i Âliye'nin hey'et-i idâre ve ta'lîmiyyesiyle müstahdemîni, mekâtibin sarfiyyat-ı seneviyyesi, mekteb binâlarının cihet-i â'idiyeti, mekâtibin târih-i te'sîs ve küşâdı (levha-38)
- 42 İcmâl-i 'umûmî (levha-39)

Yedinci Kısım

Müze-i Hümâyûn ile Ma'ârif Nezâretine merbût kütüphâneler

- 44 329 sene zarfında müzeyi ziyâret edenlerin mikdârıyla bunlardan alınan ücret (levha-40)

- 44 Müze-i Hümâyûn me'mûrîn ve müstahdemîni (levha 41)
- 44 Müze-i Hümâyûn 329 senesi muhassesâtıyla vâridât ve masârifâtı (levha-42)
- 44 329 senesinde Müze-i Hümâyûn'da mahfûz meskûkât, madalya ve mühürlerin mikdâr-ı mücmeli (levha-43)
- 44 320 senesine kadar Müze-i Hümâyûn'da mahfûz asâr-ı atıkanın mikdâr-ı mücmeli (levha-44)
- 44 329 senesine kadar Yıldız Kütüphanesi'nde mevcûd kütüb ve resâ'il mikdârı (levha-45)
- 45 329 senesine kadar Yıldız Kütüphanesi'nde mevcûd kütüb ve resâ'il mikdârı (levha-46)
- 45 329 senesine kadar Kütüphane-i umûmî'de mevcûd kütüb ve resâ'il mikdârı (levha-47)

EKLER

Numara:

- 1 Her livâda mevcûd Mekâtib-i İbtidâ'iyeye-i resmîyenin mürebba'lar vâsıtasıyla mikdârını,
- 2 Her livâ dâhilindeki zükûr nüfûs ile zükûr mekâtibi arasındaki nisbeti,
- 3 Her livâ dâhilinde beher beş bin zükûr nüfûsa kaç zükûr mektebi isâbet ettiğini,
- 4 Her livâ dâhilinde bulunan mekâtib-i resmîye ile, mekâtib-i mezkûreye müdâvim etfâl arasındaki nisbeti,
- 5 Vilâyât ve elviyei gayr-i mülhakada bulunan mekâtibin zükûr, inâs ve muhtelit olarak adedini taksîmatlı sütûnlarla irâ'e eder levha
- 6 Her livâ dâhilindeki zükûr nüfûs ile mekâtib-i resmîyeye müdâvim etfâl arasındaki nisbeti,
- 7 Her livâ dâhilindeki inâs nüfûs ile mekâtib-i resmîyeye müdâvim talebât arasındaki nisbeti,
- 8 Her livâ dâhilindeki mekâtibe müdâvim talebe ile tâlebât arasındaki nisbeti,
- 9 Her livâ dâhilindeki zükûr nüfûs ile ibtidâ'i mu'allimleri arasındaki nisbeti,
- 10 Her livâ dâhilindeki inâs nüfûs ile Mekâtib-i İbtidâ'iyeye mu'allimâtı arasındaki nisbeti,
- 11 Vilâyât ve elviye-i gayr-i mülhakada bulunan mu'allimîn ve mu'allimâtın mikdârını taksîmatlı sütûnlarla irâ'e eder levha
- 12 Vilâyât ve elviye Mekâtib-i İbtidâ'iyeye müdâvim şâgirdân ile mekâtib-i mezkûre hey'et-i ta'lîmiyesi arasındaki nisbeti gösterir harita

Hatâ sevâb cetveli

MUKADDİME

Kânun-ı Esâsî'nin teceddüd-i mer'iyetinden sonra Ma'ârif Nezâreti'nde teşkil edilmiş olan İstatistik İdâresi ma'rifetiyle 1327 senesinde 323-324 ve kısmen 325-26 sene-i dersiyelerine â'id bir istatistik mecmû'ası neşr edilmiş idiye de müta'âkiben mezkûr idâre lağv edildiğinden ihsâ'ıyyâta müte'allik diğer bir mecmû'a neşr edilememiştir. 1330 senesinde İhsâ'ıyyât Kâlemi teşkil edilerek teşkilât nizamnâmesinin onikinci maddesinde zikr olunduğu üzere umûr-ı ma'ârif ve mekâtibe â'id bi'l-umûm ihsâ'ıyyâtın cem'ü telfik ve neşri vezâ'ifiyle mükellef kılınmış olmasıyla 328-29 sene-i dersiyesi esâs ittihâz kılınarak bi'avnuhu te'âlâ harita ve levhalardan mâ'adâ kırk beş büyük sahifeden ve Mekâtib-i İbtidâ'ıyye Dârü'l-mu'allimîn'ler, Mekâtib-i Sultaniyye, Mekâtib-i İdâdiyye, Mekâtib-i Tâliyye-i Husûsiyye, Mekâtib-i Âliye ve Müze-i Hümâyûn ile nezârete merbût kütüphâneler ma'lûmât-ı ihsâ'ıyyesinden ibâret olmak üzere yedi kısımdan müteşekkil şu mecmû'a tertib olunmuştur. Mekâtib-i İbtidâ'ıyye ve Mekâtib-i Tâliyye'ye mahsûs cedâvilin sonuna birer hülâsa cetveli ve Mekâtib-i Âliye'den sonrada bir icmâl-i umûmî ilâve edilmiştir. Seneyn-i âtiyede neşr olunacak mecmû'alarda dâ'ima 328-329 senesi ihsâ'ıyyâtı ile bir sene evvelki ma'lûmât, senesi ihsâ'ıyyâtıyla mukâyese edilerek her livânın ma'ârifçe teşebbüsât ve icrâatuna dâir levhalar tertib ve inde'l-icâb mutâla'ât ilâve ve derecât-ı mekâtibe göre mukâyese cetvelleri tanzim edilecektir.

Levha - 39

İCMÂL-İ UMÛMÎ

	Mekâtib	Şâgirdân	Mu'allimîn
İbtidâ'ıyye	12848 [1]	596460 [2]	19212 [3]
Dârü'l-mu'allimînler	17 [4]	1518 [5]	141 [6]
Tâliyye	136 [6]	10010 [7]	1758 [7]
Âliye	17	6677	368
Yekûn	13018	614665 [8]	21469 [8]

[1] Bunlardan (265)'i inâs ve (954) ü muhtelifdir.

[2] Bunlardan (158529)'i inâsıdır.

[3] Bu mikdârın (2548)'i mu'allimedir.

[4] Ma'lûmât alınamayan Erzurum, Basra, Van, Yemen Dârü'l-mu'allimînleri dâhil-i hesâp değildir. Dârü'l-mu'allimîn ve Dârü'l-mu'allimât-ı aliyye Mekâtib-i Âliye meyânındadır.

[5] Edirne ve Bitlis Dârü'l-mu'allimînlerin - mikdârı hakkında ma'lûmât alınamayan talebe ve mu'allimîni bu yekûnlar hâricindedir.

[6] Ahvâl-ı hâzıra dolayısıyla ma'lûmât alınamayan yedi Mekteb-i İdâdi bu yekûnda dâhil değildir.

[7] İki Sultânî ile onsekiz İdâdinin şâgirdân ve mu'allimîni hakkında ma'lûmât alınmadığından anlar dâhil-i hesâb değildir.

[8] Cedvelleri mu'ahharân vârid olan (6) zükûr ve (2) inâs Rum Mektebi'nin (1355) zükûr ve (1600) inâs şâgirdiyle (174) mu'allim ve (44) mu'allimesi bu yekûnlar hâricindedir.

*F. 1**F. 2**F. 3**F. 33**F. 4**F. 5**F. 6**F. 7**F. 8**F. 9*

Türk Tarih Kurumu